

Familienetwerken binnen de Nederlandse koopliedengemeenschap van Archangel in de eerste helft van de achttiende eeuw*

J. W. VELUWENKAMP

Inleiding

Het essentiële Nederlandse bedrijf in de tijd van de Republiek was de internationale handel, gericht op inkoop en afzet op de buitenlandse markt¹. Veelal importeerden de Nederlandse kooplieden grondstoffen, halffabrikaten en eindprodukten in de Republiek om ze na opslag of bewerking — of beide — weer te exporteren. Maar ook verhandelde Nederlandse ondernemers partijen goederen zonder dat deze in de Republiek werden aangevoerd, waarbij het transport dus rechtstreeks tussen plaatsen in het buitenland plaatsvond. De handel verliep in hoofdzaak volgens vaste patronen, die werden bepaald door vraag en aanbod die per land en regio van aard en omvang verschilden. Zo gingen wijn en zout uit Frankrijk naar het Oostzeegebied, terwijl linnen uit Oost-Friesland, Vlaanderen en Silezië, gebleekt in Holland, aftrek vond in Engeland en Spanje.

In het internationale patroon van vraag en aanbod was de Russische markt een van de schakels. Rusland exporteerde van eigen bodem bos-, landbouw-, mijnbouw- en visserijprodukten: hout, masten, weedas en potas, teer, was, bont, huiden, borstels, juchten, talk, hennep, vlas, graan, ijzer, salpeter, kaviaar; daarnaast uit Perzië geïmporteerde zijde. De meeste van deze produkten waren grondstoffen, die in de Nederlandse nijverheid werden verwerkt: masten, teer, hennep, vlas in de scheepsbouw; as en talk in de zeepziederij. Juchtleer en kaviaar werden veelal direct van Archangel naar Italië verscheept. De Russische import bestond naast zilver- en goudgeld in hoofdzaak uit strategische goederen en luxe-artikelen, bestemd voor de tsaar en de rijke adel: juwelen, sieraden, laken en ander textiel, wapens, specerijen, wijn, papier, gebruiksartikelen, bouwmaterialen².

* Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van onder meer materiaal uit het *Gosudarstvennyj Archiv Archangel'skoj Oblasti* (het Staats-archief van de Oblast Archangel) te Archangel, Rusland. Een reisbeurs van NWO en de medewerking van de Akademie van Wetenschappen van Rusland verschaften mij de gelegenheid onderzoek in dat archief te verrichten. Ik ben Aleksandr Davydov erkentelijk voor de gastvrijheid die hij mij in Archangel verleende, en Viktor Bryzgalov voor zijn onontbeerlijke hulp als gids in het archief en daarbuiten. Gebruikte afkortingen die niet voluit in de annotatie voorkomen: d.: delo (dossier); f.: fond (fonds); op.: opis' (archieflijst).

1 P. W. Klein, 'Dutch capitalism and the European world-economy' in: M. Aymard, ed., *Dutch capitalism and world capitalism* (Cambridge, Parijs, 1982) 90; P. Jeannin, 'Les interdependences économiques dans le champ d'action européen des Hollandais (XVIIe-XVIIIe siècle)' in: Aymard, ed., *Dutch capitalism*, 164.

2 H. Klomp maker, 'Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1580-1650' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII (Haarlem, 1980) 111-112; J. R. Bruijn, 'Scheepvaart in de Noordelijke Nederlanden 1580-1650', *ibidem*, 148-149; P. W. Klein, 'Handel, geld- en bankwezen in de Noordelijke Nederlanden 1650-1795', *ibidem*, VIII, 170; J. R. Bruijn, 'Scheepvaart in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800', *ibidem*, 224; P. de Buck, 'De Russische uitvoer uit Archangel naar Amsterdam in het begin van de achttiende eeuw (1703 en 1709)', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek*, LI (Amsterdam, 1988) 140.

BMGN, 108 (1993) afl. 4, 655-672

Gedurende de zeventiende en de achttiende eeuw waren de Nederlandse handelscontacten met Rusland geconcentreerd in de havenplaats Archangel, gelegen aan de Noordelijke Dvina, niet ver van de monding van deze rivier in de Witte Zee. De koopvaardij schepen voeren erheen via de Noordkaap en de Witte Zee. Weliswaar was na 1721 ook St. Petersburg een belangrijke Russische handelshaven, maar de Nederlanders bleven de voorkeur geven aan Archangel. Gemiddeld voeren jaarlijks zeker 35 Nederlandse schepen naar de Witte-Zeehaven, en veel meer wanneer door oorlog de verbindingen met de Oostzee waren verstoord, zoals gedurende de Grote Noordse Oorlog (1700-1721). De eerste schepen arriveerden in juni voor de stad, de laatste schepen vertrokken in oktober, om de zware herfststormen voor te zijn. De handel vond plaats tijdens de jaarmarkt van Archangel, van 1 juni tot 1 september, na 1679 ook wel tot na 1 september. Gedurende de wintermaanden, doorgaans van november tot mei, waren de Noordelijke Dvina en de Witte Zee met ijs bedekt en was Archangel voor schepen onbereikbaar³.

Zeker tot aan het einde van de zeventiende eeuw reisden Nederlandse kooplieden voor eigen rekening of als vertegenwoordiger van anderen jaarlijks vanuit Nederland met de schepen mee⁴. Sommige Nederlandse ondernemers vestigden zich permanent te Rusland, vooral te Moskou. Vandaar reisden ook zij 's zomers naar de Archangelse jaarmarkt. Slechts weinig Nederlanders overwinterden in Archangel. Maar 's zomers nam het aantal in Archangel verblijvende Nederlanders door de komst van de schepen en de kooplieden sterk in omvang toe. En allengs groeide het aantal permanent in Archangel gevestigde Nederlanders, zodat in de loop van de zeventiende eeuw ook daar een vaste Nederlandse koopliedengemeenschap ontstond⁵.

De Nederlandse gemeenschap te Archangel was niet uniek. Israël stelt zelfs dat de Nederlandse koopliedenkolonies in het buitenland een essentiële rol speelden in de werking van het Nederlandse handelsstelsel⁶. Als dit waar is, zal de kennis van de economische functie en van het functioneren van deze kolonies het inzicht in de werking van het Nederlandse handelsstelsel vergroten. Israël gaat niet nader op de rol van de kolonies in. En inderdaad is daarover maar weinig bekend.

Ook de geschiedenis van de Nederlandse koopliedengemeenschap te Archangel is

3 L. L. Il'ina, A. N. Grachov, *Reki severa* (Leningrad, 1987) 51; T. S. Jansma, 'Olivier Brunel te Dordrecht. De Noordoostelijke doorvaart en het Westeuropeesch-Russisch contact in de zestiende eeuw', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LIX (1946) 346-347; Klompmaker, 'Handel', 111; Bruijn, 'Scheepvaart', 224; P. Bushkovitch, *The merchants of Moscow, 1580-1650* (Cambridge, 1980).

4 Gemeentearchief Amsterdam, Notariële Archieven (GAANA) 2119A, 21-2-1658; 136/205, 9-2-1661; 4078, 24-4-1674; 4080, 21-5-1675; 2258/468, 8-5-1680; 5527B/235, 13-7-1684; 4558, 7-7-1687; 4562, 23-7-1688; J. W. Veluwenkamp, 'N huis op Archangel'. De Amsterdamse koopmansfamilie Thesingh, 1650-1725', *Jaarboek Amstelodamum*, LXIX (1977) 126.

5 A. F. Busching, *Nieuwe en volledige géographie of aardryksbeschryving*, I, ii, *Rusland, Pruissen, Polen, Hongaryen en Europisch Turkyen* (naar den vierden druk uit het Hoogduits vertaald en met des schryvers afzonderlyk schriftlyk medegedeelde vermeerderingen verrykt; Amsterdam, 1790) 537; H. Dalton, *Geschichte der reformierten Kirche in Rußland. Kirchenhistorische Studie* (Gotha, 1865) 135; J. W. Veluwenkamp, 'De Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel in de achttiende eeuw', *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, LXXIII (1993) i, 33.

6 J. I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford, 1989) 367.

vrijwel in nevelen gehuld. Hoe groot was die gemeenschap? Hoe was zij samengesteld en hoe ontwikkelde zij zich? Wie waren de ondernemers die te Archangel woonden; welke rol speelden zij in het economisch verkeer, en hoe gingen zij daarbij tewerk? Dit artikel beoogt niet al deze vragen te behandelen. Slechts op één aspect wil ik hier ingaan. Dat aspect betreft de nauwe en talrijke familiebetrekkingen waardoor, in elk geval in de eerste helft van de achttiende eeuw, veel van de in Archangel gevestigde ondernemers onderling waren verbonden. Het optreden van die familiebetrekkingen wordt misschien gedeeltelijk verklaard door incidentele factoren; te denken valt aan de afgelegen ligging van Archangel. Maar het verschijnsel was geen uitzondering. Ook elders, in minder geïsoleerde bedrijfstakken, deed het zich voor. Hoe komt het dat de Nederlandse kooplieden in Archangel onderling door zoveel familiebetrekkingen waren verbonden? Die vraag is het uitgangspunt van dit artikel. Hoe komt het dat de ondernemers binnen de afzonderlijke bedrijfstakken in het algemeen onderling door zoveel familiebanden waren verbonden? Dat is de structurele verklaring die ik zoek.

De Nederlandse koopliedengemeenschap te Archangel in de eerste helft van de achttiende eeuw

Het is evident dat de Nederlandse kooplieden in Archangel een bemiddelende rol speelden in de handel tussen Nederland en Rusland. Zij kunnen worden beschouwd als schijf waarlangs het verkeer tussen de Hollandse stapelmarkt en de Russische markt verliep. De Amsterdamse en de Russische kooplieden traden niet met elkaar in directe correspondentie. Zelfs in het begin van de achttiende eeuw, toen er al anderhalve eeuw lang Nederlands-Russische handel via Archangel was gedreven, wikkelden zij hun zaken niet onderling schriftelijk af, maar maakten zij gebruik van de bemiddeling van Nederlanders in Archangel. De werkwijze van de te Archangel gevestigde Nederlandse tussenhandelaren blijkt uit de brieven die David Leeuw in de periode 1712-1730 van sommigen van hen — Jean Tamesz, Hendrik Swellengrebel, Willem van der Plough, Tobias Puytelingh, de weduwe Tobias Puytelingh, Bodisco en Van Dort - ontving⁷. Zij namen de uit Nederland naar Archangel verscheepte goederen in ontvangst en zij verkochten de goederen aan Russische handelaren. Omgekeerd kochten zij Russische goederen van Russische handelaren en verscheepten zij deze naar Amsterdam. Soms handelden zij hierbij als commissionair, in opdracht en voor rekening van de ondernemer in Nederland. In andere gevallen sloten zij transacties voor eigen rekening of voor gezamenlijke rekening. Het was een betrekkelijk kleine groep, die diensten verleende aan veel grotere groepen in Amsterdam respectievelijk Rusland. Dat zij de functie van tussenhandelaar uitoefenden, wordt bevestigd door enkele handels- en scheepvaartregisters van de Archangelse overheid over 1741 en 1742. Zij bij uitstek figureren in deze registers als de ontvangers van de geïmporteerde en te exporteren

7 Gemeentearchief Amsterdam, Partikulier Archief (GAAPA) 88/984-985: brieven aan David Leeuw uit Archangel en Moskou, 1712-1730.

goederen (zie bijlage)⁸. De *Rapporten van de Garnizoenskanselarij* (1741) bevatten naam, type, nationaliteit en haven van vertrek van elk in Archangel binnenlopend schip, alsmede de naam van de firma in Archangel waaraan het schip is geadresseerd. In het *Declaratieboek* (1741) en het *Aantekenboek* (1742) zijn de goederen genoteerd die in Archangel en andere Russische steden door buitenlandse kooplieden voor de export via Archangel werden gekocht. De *Boeken* noemen per buitenlandse koopman — waaronder ook schippers — de aard, de hoeveelheid en de prijs van de door hen ingekochte goederen, alsmede de namen van de Russische kooplieden van wie zij de goederen hadden gekocht.

Aangenomen mag worden dat de Nederlandse koopliedengemeenschap van Archangel in omvang en samenstelling globaal samenviel met de Nederlandse gereformeerde gemeente in de stad. Deze gemeente bestond in de jaren 1730 naar schatting uit ongeveer 81 kooplieden met hun gezinnen en bedienden, in totaal circa 238 mensen⁹. Het geschatte aantal van 81 in Archangel gevestigde Nederlandse kooplieden in de jaren dertig lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak te zijn met het aantal namen op een 'Lijst der onderdanen van Haar Hoogmogenden de Heren Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden tot Archangel wonende en negotiërende', die een onderdeel vormt van een order van keizerin Anna van 2-13 november 1737, en die werd opgesteld volgens opgave van de Nederlandse resident Marcelis de Swart¹⁰. Met de order verleende de keizerin de te Archangel wonende Hollandse kooplieden vrijstelling van inkwartiering. De lijst telt 35 namen, waaronder die van de Nederlandse predikant, dominee Thienen, zodat geconcludeerd zou kunnen worden dat er in 1737 34 Nederlandse kooplieden in Archangel woonden. Gezien de context echter ligt het meer voor de hand dat de namen de Archangelse hoven (erven met opstallen) identificeren die in eigendom waren en/of be woond werden door de Nederlandse kooplieden. Aldus zouden de 34 namen — in de bijlage hierachter opgenomen — betrekking hebben op de Nederlandse eigenaren en/of (hoofd)bewoners van deze hoven, waaronder mogelijk firma's, gezien het voorkomen van de namen 'Van Jever, Boekman en Comp.' en 'de weduwe Houtman en Van Lienen'. In dat geval zou Archangel 34 'Nederlandse-koopmanshoven' hebben geteld. Het is daarbij goed mogelijk dat op elk hof meerdere kooplieden woonden, zodat achter elk der 34 namen een aantal individuele kooplieden schuil gaat. Een indicatie voor het aantal individuele kooplieden per hof vormt een opmerking van Cornelis de Bruin, een halve eeuw eerder en een continent verder.

8 Gosudarstvennyj Archiv Archangel'skoj Oblasti (Staatsarchief van de Oblast Archangel) (GAAO) f. 1, op. 1: d. 2907: *Promemorii garnizonomoj kantselarii o prichodjashchich inostrannyh korabljach v port Archangel'sk* (Rapporten van de Garnizoenskanselarij betreffende de in de haven Archangel aankomende buitenlandse schepen), 1741; d. 2906: *Javocnaja kniga inostrannyh kuptsov i otpuskaemyh za more russkich tovarov* (Declaratieboek van buitenlandse kooplieden en naar overzee verkochte Russische goederen), 1741; d. 3060: *Kniga zapisi tovarov, kuplennyh inostrannymi kuptsami i podležashchich otpravke za granitsu* (Aantekenboek van door buitenlandse kooplieden gekochte en voor verzending naar het buitenland bestemde hoederen), 1742.

9 Veluwenkamp, 'De Nederlandse gereformeerde gemeente', 40-43.

10 GAAPA 6/4: vertaling van een kopie van een order van de keizerin dd. 2/13-11-1737 (bijlage bij brief van Marcelis de Swart, de Nederlandse resident te St. Petersburg, aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 17-12-1737).

Volgens deze waren in 1678 te Smirna elf Hollandse koopmanshuizen gevestigd, ieder doorgaans met twee of drie kooplieden 11. Natuurlijk moet een Archangels 'hof' niet worden verward met een Smirnees 'huis', maar wanneer dezelfde ratio in Archangel gold, en de 34 huizen gemiddeld 2,5 kooplieden telden, zou het totaal der kooplieden uitkomen op 85. En dat getal komt overeen met de schatting van 81.

De 34 namen op de bovengenoemde lijst van 1737 vormen een uitgangspunt voor de identificatie van de Nederlandse kooplieden die in de eerste helft van de achttiende eeuw in Archangel woonden. Zij zijn opgenomen in de bijlage, samen met de namen — gedeeltelijk dezelfde, maar ook additionele — die voorkomen in andere bronnen uit de jaren twintig, dertig en veertig van de achttiende eeuw. De eerste van deze bronnen betreft een brief van 9 juli 1744 aan de Gouvernementskanselarij van Archangel, ondertekend door zeventien te Archangel gevestigde 'buitenlandse' kooplieden. In de brief protesteerden zij tegen het voorschrift dat hun bedienden geaccrediteerd moesten zijn¹². De meesten van de ondergetekenden waren Nederlanders, enkelen waarschijnlijk Hamburgers.

Een tweede bron betreft een opsomming van namen door Scheltema. Scheltema rept overeen 'verbintenis' die 'men' in 1708 te Archangel had gesloten ter bevordering van het 'algemeen belang'. Hij meldt voorts dat—waarschijnlijk in 1724—de kooplieden te St. Petersburg een dergelijk contract sloten, waarbij zij zich verbonden zich in alle onderlinge geschillen neer te leggen bij de uitspraak van goede mannen, en verder contributie te betalen teneinde de 'Burgemeesteren of Commissarissen' in staat te stellen de nodige uitgaven te doen, zeker—aldus Scheltema—volgens de regel dat vele en grote geschenken de beste weg tot goede zaken vormen. Bij het St. Petersburgse contract sloten zich ook weer Nederlandse kooplieden uit Archangel aan. Scheltema noemt van hen, zestien in getal, de namen¹³.

De derde bron wordt gevormd door de brieven die de Directie van de Moscovische Handel in de achttiende eeuw ontving van de kerkeraad van de Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel¹⁴. Deze brieven werden doorgaans ondertekend door de predikant, een of twee ouderlingen en een of twee diakenen, en soms mede door oud-ouderlingen en/of oud-diakenen. Als een brief belangrijk was, werd hij bovendien mede-ondertekend door een aantal lidmaten zonder aanduiding van functie, kennelijk gemeenteleden van gezag. Aangenomen mag worden dat alle ondertekenaars, behalve de predikant, Nederlandse kooplieden waren. De brieven dateren alle uit de jaren

11 Volgens verwijzing door J. W. Samberg, *De Hollandsche gereformeerde gemeente te Smirna* (Leiden, 1928) 70.

12 GAAO, f. 1, op. 1, d. 3597, fol. 1-2v.

13 J. Scheltema, *Rusland en de Nederlanden beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen* (Amsterdam, 1817-1819) IV, 216-218.

14 GAAPA 6/103. Tot de jaren 1770 zijn de brieven steeds gericht aan de 'Commissarissen' van de Moscovische Handel. De term 'Directeuren' wordt in de jaren 1770 gebruikelijk. In navolging van Van Eeghen wordt hier telkens gebruik gemaakt van de aanduidingen Directie en Directeuren. Vgl. I. H. van Eeghen, *Inventarissen van de archieven van de Directie van de Moscovische Handel, Directie van de Oostersche Handel en Reederijen, Commissarissen lot de Graanhandel en Commissie voor de Graanhandel* (Amsterdam, 1961) 7.

dertig, veertig en zeventig van de achttiende eeuw. In de bijlage zijn alleen de ondertekenaars van de brieven uit de jaren dertig en veertig opgenomen, negentien in getal.

De vierde bron voor de namen van te Archangel gevestigde Nederlandse kooplieden vormen de hierboven genoemde *Rapporten van de Garnizoenskanselarij* over 1741, het *Declaratieboek* over 1741 en het *Aantekenboek* over 1742. In de bijlage zijn namen opgenomen van de in totaal dertig in deze bronnen voorkomende buitenlandse kooplieden¹⁵. Niet opgenomen zijn de namen van de twee kennelijk Russische kooplieden in de *Rapporten* — Denis Barkenin, Nikita Krylov — en van de tien Hollandse en Hamburgse schippers in de *Boeken*. De meeste van de vermelde buitenlandse kooplieden waren Nederlanders; daarnaast figureren enkele kooplieden van andere nationaliteit, in hoofdzaak Hamburgers en Engelsen. Gezien de relaties die de Nederlandse Archangelaars met althans enkele van deze andere buitenlanders onderhielden, zijn in de bijlage ook de namen van deze niet-Nederlandse buitenlandse kooplieden opgenomen.

De bijlage geeft aldus een overzicht van de Nederlandse kooplieden die, voor zover bekend, in en rond de jaren dertig van de achttiende eeuw te Archangel gevestigd waren. Opvallend is dat de meeste van de namen die in 1724 voorkomen, in de bronnen over de latere jaren ontbreken. Het ligt voor de hand dat de desbetreffende ondernemers naar St. Petersburg zijn verhuisd. Immers, zij zijn de kooplieden uit Archangel die zich in 1724 aansloten bij de belangengemeenschap van de kooplieden te St. Petersburg. Van de namen die wel in de jaren dertig en veertig voorkomen, verschijnt een aantal meerdere keren, in verschillende samenstellingen, in de tabel, bijvoorbeeld (Christiaan) Bagman, (Caspar) Boekman, (Steven) Hagedoorn. Wanneer we rekening houden met deze doublures, en bovendien de ondernemers die alleen in 1724 worden genoemd alsmede de als kooplieden van Hamburg, Engeland en Reval voorkomende ondernemers niet meetellen, bedraagt het totaal van de afzonderlijke namen in de bijlage ongeveer 55. Dit cijfer benadert het geschatte totaal van 81 ondernemers. Dat in de bijlage niet (ongeveer) 81 namen voorkomen, kan althans gedeeltelijk worden verklaard doordat achter de naam van de firma of de voornaamste firmant twee of meer individuen schuil zullen gaan.

Familienetwerken binnen de Nederlandse koopliedengemeenschap te Archangel

Het kwam geregeld voor dat verschillende generaties van Nederlandse families als koopman te Archangel actief waren, en dat Nederlandse ondernemers in Archangel trouwden met een dochter van een ondernemer die eveneens in de branche werkzaam was. Als gevolg hiervan bestonden tussen de Nederlandse kooplieden te Archangel nogal wat familierelaties. Een aantal netwerken van onderling verwante ondernemers kan worden onderscheiden.

15 GAAO, f. 1, op. 1: d. 2907; d. 2906 en d. 3060.

Van Brienens - Vernezobres - Poel

De familie Van Brienens was door huwelijk verwant aan de families Poel en Vernezobres. Rutger van Brienens komt in de bijlage weliswaar als 'Hamburger' voor—omdat hij in de Russische bronnen wel als zodanig wordt aangeduid—, maar hij was een vooraanstaand lid van de Nederlandse gemeenschap, en in de jaren 1740 lid van de kerkeraad van de Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel. Hij was de vader van Abraham van Brienens en grootvader van diens zoon Salomon van Brienens, die in de jaren 1770 beiden kerkeraadslid waren. De Van Brienens waren kooplieden te Archangel. Rutger noemde zich in 1722 wijnverlater. Abraham was in 1775 actief onder de firma 'Rutger van Brienens Söhne & Co.' In juli 1777 verwees Salomon naar het feit dat Josua van Ouderkerk, een van de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, 'onlangs' met zijn vaders huis te Archangel in correspondentie was gekomen. In 1785 schreef Abraham van Brienens dat hij met zijn zoons een meer dan zestig jaar in Archangel goed gevestigd 'Haus de Commerce' had, onder de firma 'Rutger van Brienens Söhne', en dat hij zaken deed met verschillende Nederlandse kooplieden. Uit incidentele berichten komt naar voren dat hij uit Rusland graan, met name rogge exporteerde, en in Rusland zout importeerde. De zoons die Abraham in zijn bedrijf had opgenomen, waren waarschijnlijk de al genoemde Salomon, en voorts Abraham en Zacharias¹⁶.

Wanneer de mogelijkheid van sociale stijging zich voordeed, werd het aantrekkelijk een ander beroep te kiezen dan dat van de vader. Gerrit Claesz. Poel, meester scheepstimmerman op de werf van de VOC, had in 1697 Peter de Grote de kneepjes van zijn vak bijgebracht. Zijn zoon Pieter Poel trok vanuit Nederland naar St. Petersburg en werkte daar als meester timmerman. En diens zoon Jacobus Poel (bijlage) bracht het tot koopman in Archangel en later in St. Petersburg. In 1742, dertig jaar oud, was Jacob Poel nog boekhouder van de Hamburger koopman Caspar Bokman te Archangel, die in de bijlage voorkomt als Caspar Boekman. Hij trouwde met Magdalena van Brienens, dochter van Rutger van Brienens (bijlage) en zus van de hierboven ook reeds genoemde Abraham van Brienens¹⁷.

Salomon Vernezobres (bijlage) was in 1692 in Koningsbergen geboren. Al in 1715 was hij koopman te Archangel; in 1728 was hij directeur van de Staatswalvisvangst langs de kust van het schiereiland Kola, hetgeen hij tot 1735 bleef. In 1742 was hij directeur (*pravitel'*) van de Archangelse traanproductie van 'General Bergdirecteur' baron von Schemberg. In 1748 werd hij te Archangel directeur van het door graaf Peter

16 E. Amburger, *Die van Brienens und ihre Sippe in Archangel. Aus dem Leben einer Kolonie* (Berlijn, 1936) 16,18-21,58-60; GAAPA 6/103: brief van Abraham van Brienens te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 5-1-1778; brieven van de kerkeraad van de gereformeerde gemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 20-1-1777, 2-2-1778; brief van Salomon van Brienens te Archangel aan Josua van Ouderkerk te Amsterdam, dd. 21-7-1777; GAAPA 6/70: procuratie te Archangel dd. 18-10-1722 NS van Rutger van Brienens, wijnverlater te Archangel, aan Hendrik Saagmans, koopman te Amsterdam; C. F. Menke, *Die wirtschaftlichen und politischen Beziehungen der Hansestädte zu Rußland im 18. und frühen 19. Jh.* (Göttingen, 1959) 341.

17 Amburger, *Die van Brienens*, 16-17; GAAO f. 1, op. 1, d. 3265: april-oktober 1742, dossier betreffende de beschuldiging van Jacob Poel van omkoping.

Schuwalow in dat jaar verworven monopolie van walvisvangst, traanwinning en stokvisbereiding in de Witte Zee en de Noordelijke IJszee. Zonder twijfel was Vernezobre lid van wat Kellenbenz noemt het Franse huis Vernezobre & Cie. Zijn dochter Elisabeth trouwde met boven genoemde Abraham van Brienen¹⁸. Koningsberger of Fransman, Vernezobre was in de jaren 1740 — evenals Rutger van Brienen, de vader van zijn schoonzoon — lid van de kerkeraad van de Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel.

Bodisco, Dikkenson, Germershuijsen, Houtman, Paulszen, Puijtelingh, Twisk, Verkuylen, Van Welie

De families Bodisco, Dikkenson, Germershuijsen, Houtman, Paulszen, Puijtelingh, Twisk, Verkuylen en Van Welie waren door huwelijk aan elkaar verwant. Rijnhoud Dikkenson overleed in 1720. Zijn weduwe, Catharina Paulszen, komt in de bijlage voor als weduwe Reinhold Dikkinson. Zij overleed te Archangel in 1742. Haar zuster had een dochter, die in 1742 als de weduwe Germershuijsen in Archangel was gevestigd. Op grond daarvan mag worden aangenomen dat ook C. J. Germershuijsen (bijlage) verwant was. Voor zijn huwelijk met Catharina Paulszen was Rijnhoud Dikkensen getrouwd geweest met Cornelia Puijteling. Een dochter uit dit huwelijk, Anna Dikkenson, trouwde met Andries van Welie. In de bijlage komt zij voor als de weduwe Andreas van Welie. Haar volle zuster Cornelia Dikkensen was getrouwd met Jacob Bodisco. Jacob Bodisco was koopman te Archangel, Moskou en St. Petersburg, en een van de correspondenten van de Amsterdamse koopman David Leeuw¹⁹.

De moeder van de zusters Dikkensen, Cornelia Puijtelingh, was zonder twijfel familie van Adam Puijtelingh (bijlage) en van Tobias Puijtelingh, koopman te Archangel en een van de correspondenten van de Amsterdamse koopman David Leeuw²⁰.

Tobias Puijtelingh, overleden in 1720, was in 1716 te Archangel getrouwd met Maria Verkuylen. Een zuster van Maria Verkuylen, Katharina, trouwde met Hendrik Houtman. Hendrik Houtman was gevestigd te Vologda en lid van de Nederlandse koopmansfamilie Houtman, die in de handel op Rusland een vooraanstaande plaats innam. Zijn vader was Jan Houtman, die waarschijnlijk dezelfde was als Johann Houtman, die te Vologda woonde en er zijn bedrijf had. In de bijlage komt Katharina Verkuylen voor als de weduwe Hendrik Houtman en ook als compagnon in 'de weduwe Houtman en van Lienen'. De laatstgenoemde was Dirk van Lienen, die ook afzonderlijk in de bijlage voorkomt, en die in Rusland Timofe van Lienen werd

18 Amburger, *Die van Brienen*, 16,21-23,59; GAAO f. I, op. I, d. 3295: dossier betreffende de aanvraag van een paspoort voor de reis Archangel-Moskou en terug door Salomon Vernezobre, 8-2-1742; H. Kellenbenz, 'The economic significance of the Archangel route (from the late 16th to the late 18th century)', *The Journal of European Economic History*, II (Winter 1973) iii, 574-575.

19 GAAPA 6/103: brief dd. 6/17-7-1744 van de kerkeraad van de Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam; GAAPA 88/984, brieven aan David Leeuw uit Archangel.

20 GAAPA 88/984: Brieven aan David Leeuw uit Archangel.

genoemd. Toen Hendrik Houtman was overleden, was Van Lienen door Houtmans broer Jakob Houtman, die in Amsterdam woonde, in 1721 naar de weduwe gezonden om haar in het bedrijf te assisteren; en hij werd al snel deelnemer in de firma. De weduwe Houtman en Van Lienen bleven gedurende vele jaren compagnons; als zodanig komen zij in ieder geval voor in de jaren 1726, 1728, 1729 en 1737²¹.

Een derde zuster Verkuylen was gehuwd met Jean Twisk. Deze althans was net als Hendrik Houtman een zwager van Maria Verkuylen. Jean Twisk woonde rond 1711 in Moskou²².

De vader van de zusters Verkuylen overleed in 1720, Maria Verkuylen komt in 1720 voor als dochter van wijlen Jan Verkuylen, en Katharina Verkuylen werd in Rusland aangeduid als 'Katharina Jansdr'²³. Het is dan ook zeer aannemelijk dat de zusters Verkuylen de dochters waren van de weduwe Jan Verkuylen, die in de bijlage in het jaar 1737 voorkomt.

Leeuw - Marchant - Tamesz - Troyen

Jean Tamesz was als koopman te Archangel gevestigd. In 1713 'schreef' hij in compagnie met zijn broer. Waarschijnlijk was dat Paulus Tamesz (bijlage), die zich in 1725 aanbeval bij David Leeuw te Amsterdam, en die in 1749 ouderling was van de Nederlandse gereformeerde gemeente te Archangel. Jean en Paulus Tamesz noemden zich beiden 'neef en 'cousin' van David Leeuw. Jean Tamesz heeft een poging gedaan te Archangel samen te werken met een broer van David Leeuw, Jan Leeuw, die eveneens in Archangel was gevestigd. Maar deze poging liep uit op onenigheid. De gemankeerde samenwerking betrof in elk geval consignaties van David Leeuw en diens oom Mijnard Troyen²⁴.

Een andere neef van Jean Tamesz was Carel Marchant. Zonder twijfel was deze familie van de in de bijlage voorkomende Cornelis Marchant. Cornelis Jacobsz.

21 GAAPA 88/984: brief dd. 25-10/5-11-1716 van Tobias Puijtelingh te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam; brief dd. 17-3-1720 van Maria Verkuylen, weduwe Tobias Puijtelingh, te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam; GAAPA 88/986: brief dd. 19-5-1720 van Hendrik Houtman te Vologda, aan David Leeuw te Amsterdam; brief dd. 31-3-1720 van de weduwe Tobias Puijtelingh te Archangel, aan David Leeuw te Amsterdam; GAAO f. 1, op. 1, d. 379: faillissement Cornelis Marchant, 1726-1733; E. Amburger, *Die Anwerbung ausländischer Fachkräfte für die Wirtschaft Rußlands vom 15. bis ins 19. Jahrhundert* (Wiesbaden, 1968) 48, 100, 182.

22 GAAPA 88/986: brief dd. 16/27-6-1720 van de weduwe Tobias Puijtelingh te Archangel, aan David Leeuw te Amsterdam; brief dd. 31-3-1720 van de weduwe Tobias Puijtelingh te Archangel, aan David Leeuw te Amsterdam; GAAPA 88/985: brief van Jean Tamesz te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam, dd. 13-11-1712.

23 I. H. van Eeghen, *Inventaris van het familie-archieff Brants* (Amsterdam, 1959) 104; GAAPA 88/984, brief dd. 16/27-6-1720 van de weduwe Tobias Puijtelingh te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam; GAAO f. 1, op. 1, d. 379: faillissement Cornelis Marchant, 1726-1733.

24 GAAPA 88/985: brief dd. 8-3-1725 van Paulus Tamesz te Moskou aan David Leeuw te Amsterdam; brieven dd. 7-8-1712, 11-9-1712 en 21-1-1713 van Jean Tamesz te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam; GAAPA 6/103: brief van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 31-3-1749; Van Eeghen, *Inventaris*, 12; GAAPA 88/984: brieven dd. 6-2-1713, 14-5-1713 en 15-10-1713 van Hendrik Swellengrebel te Archangel en Moskou aan David Leeuw te Amsterdam.

Marchant te Archangel trok in 1725 een wissel op zijn correspondent Carel Marchant te Amsterdam²⁵.

In de eerste helft van de jaren 1720 was de Hollandse koopman Jan Tames een van de deelnemers in een grote linnenfabriek in Rusland. Het kwam tot een breuk tussen hem en de andere deelnemers en in 1725 opende Tames zijn eigen fabriek. In 1743 vervolgens was een Jan Jansen Tames directeur van een linnenfabriek te Moskou²⁶. Het ligt voor de hand dat de Jan Tames uit 1725 dezelfde was als Jean Tamesz. Mogelijk geldt dit ook voor de Jan Jansen Tames uit 1743, al kan deze ook zijn zoon geweest zijn.

Barts - Van der Vliet

Jan van der Vliet en Abraham van der Vliet, die beide in de bijlage voorkomen, waren broers. Jan van der Vliet komt in 1735 voor als echtgenoot van de weduwe van Matheus Barts. Diens zoon Matthijs Barts komt in de bijlage voor als Matthijs Bars de Jonge. Matheus Barts (senior), had als 'koopman in Rusland' in 1684 een overeenkomst gesloten met Jan en Egbert Thesingh. Voor gezamenlijke rekening zou Barts bij Archangel een houtzaagwatermolen laten bouwen en deze exploiteren. Daartoe zou hij ter plaatse hout inkopen en de gezaagde planken per schip naar Amsterdam zenden. Barts was in 1695 te Amsterdam getrouwd met de Amsterdamse Anna Christina Lincken, als 'Mattijs Barts van Archangel, coopman, oud 38 jaar, op de Heeregraght, de moeder tot Archangel'. De bruid was 19²⁷.

De opsomming van deze familienetwerken is niet uitputtend. Nader onderzoek zal veel meer onderlinge familiebetrekkingen aan het licht brengen. In de bijlage liggen de aanknopingspunten voor dergelijk onderzoek voor het grijpen. Wat te denken van Steffen Elout en de weduwe Steffen Elout; van George, Steffen en Laurens Gaarland en de weduwe Laurens Gaarland; van Jan, Steffen en Wouter de Jongh en de weduwe Cornelis de Jongh; van Abraham, Michael en J. Kintsius en Abraham Kintsius Isaacsz.?

Netwerken van ondernemersfamilies binnen bedrijfstakken

Waarvoor wordt het optreden van de familienetwerken onder de Nederlandse ondernemers te Archangel verklaard? Natuurlijk, Archangel lag ver weg van andere plaatsen waar potentiële huwelijkspartners woonden, en huwelijken met Russische partners waren door de culturele en religieuze verschillen in de zeventiende en de achttiende eeuw nauwelijks denkbaar. Als gevolg daarvan werd de partnerkeuze beperkt. Anderzijds waren er wel degelijk mogelijkheden een huwelijkspartner in Nederland te vinden. De Archangelaar Barts trouwde, zoals vermeld, met een Amsterdamse, en

25 GAAPA 88/985: brief dd. 4-9-1712 van Jean Tamesz te Archangel aan David Leeuw te Amsterdam; GAAO f. 1, op. 1, d. 379: faillissement Cornelis Marchant, 1726-1733.

26 Amburger, *Die Anwerbung*, 107, 194; GAAO f. 1, op. 1, d. 3356: wisseltransactie 1743.

27 GAAPA 6/103: brief van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 6/17-7-1744; GAAO f. 1, op. 1, d. 1852,5-7 februari 1735: paspoortdossier van Jan van der Vliet voor een reis van Archangel naar St. Petersburg; Veluwenkamp, "N huis", 130; P. Velthuys-Bechthold, 'De onderlinge verwantschap tussen de kooplieden die bevrachtten op Archangel van 1701 t/m 1710' (Ongepubliceerde doctoraalscriptie, RUL, 1976) 3.

hij zal wel niet de enige geweest zijn. Er was immers een permanente en omvangrijke briefwisseling tussen de Nederlandse ondernemers in Archangel en in Nederland, Amsterdam vooral; en jaarlijks voeren Nederlandse schepen tussen Amsterdam en Archangel heen en weer. Er was genoeg gelegenheid de Nederlandse huwelijksmarkt te betreden. Vóór de romantiek was het gebruikelijk dat eerste huwelijken door de ouders en latere huwelijken door de partners zelf beklonken werden. De huwelijkspartnerkeuze lijkt dan ook aan meer en waarschijnlijk heviger krachten bloot te hebben gestaan dan aan sociale en geografische isolatie alleen. Dit wordt geïndiceerd door het feit dat ook in minder afgelegen oorden de hoge frequentie van familiebetrekkingen tussen de ondernemers binnen een bepaalde bedrijfstak in het oog springen. Schrijvend over de Russische uitvoer uit Archangel naar Amsterdam in het begin van de achttiende eeuw wijst De Buck op de nauwe familiebetrekkingen tussen de Nederlandse kooplieden op Rusland, de 'Moskovische handelaren'. Hij memoreert dat de importeurs van de Russische waren in de Republiek dikwijls nauw samenwerkten en deze coöperatie bezegelden methuwelijk en verwantschap. Veel van de belangrijkste onder hen waren afkomstig uit wijdvertakte families van doorgewinterde Moskovische handelaren. Terzijde oppert De Buck dat men 'de slappe was wel binnen de familie gehouden' zal hebben. Hacquebord wijst erop dat — in het Nederland van de eerste helft van de zeventiende eeuw — veel bewindhebbers van de Kamers van de Noordse Compagnie familie van elkaar waren. De bewindhebbers waren voor het grootste deel afkomstig uit een groep kooplieden die elkaar reeds uit anderen hoofde kenden en die ook in andere takken van bedrijf samenwerkten. Klein beschrijft hoe in de zeventiende en de achttiende eeuw de gemeenschap van Britse kooplieden te Rotterdam veelal was gericht op de handel op het land van afkomst, en onderling was verbonden door banden van huwelijk, verwantschap en samenwerking op zakelijk gebied. Lindblad toont hoe in het achttiende-eeuwse Zweden een uitgebreid netwerk van familierelaties de meeste belangrijke kooplieden in de handel van Stockholm met de Republiek verenigde. Waarschijnlijk werden de commerciële belangen bevorderd door een bewuste huwelijkspolitiek, terwijl de zakelijke transacties vele gelegenheden boden waarbij de liefde en de genegenheid tussen de leden van de koopmansfamilies konden opbloeien. Stone refereert eraan dat in de eerste helft van de zeventiende eeuw van een derde tot de helft van alle Londense kooplieden die actief waren in de Levanthandel, vader, schoonvader of broer reeds deel uitmaakte van de Levant Company, op het moment dat zijzelf daarin toetraden. Ook de nieuwe kooplieden in de Amerikaanse handel waren onderling verbonden door talrijke familiebanden. Dit was een wederkerig proces waarbij gezamenlijke economische belangen huwelijksbanden bevorderden, en huwelijksbanden economische samenwerking²⁸.

28 De Buck, 'De Russische uitvoer', 146, 174, 176; L. Hacquebord, *Smeerenburg. Het verblijf van Nederlandse walvisvaarders op de westkust van Spitsbergen in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, Groningen, 1984) 63; P. W. Klein, 'Little London'. British merchants in Rotterdam during the seventeenth and eighteenth centuries' in: D. C. Coleman, P. Mathias, ed., *Enterprise and history. Essays in honour of Charles Wilson* (Cambridge etc., 1984) 122, 128, 131-132; J. T. Lindblad, *Sweden's trade with the Dutch Republic, 1738-1795. A quantitative analysis of the relationship between economic growth and international trade in the eighteenth century* (Assen, 1982) 54; L. Stone, *The family, sex and marriage in England 1500-1800* (Londen, 1977) 131-132.

In deze voorbeelden is telkens sprake van het optreden van netwerken van ondernemersfamilies binnen bedrijfstakken. Deze netwerken waren per definitie het resultaat van twee duidelijke tendenties in sociaal gedrag. Kennelijk vestigden ondernemers zich bij voorkeur in dezelfde bedrijfstak als hun familie, hun vader, en kennelijk trouwden zij bij voorkeur met een dochter van een ondernemer uit dezelfde bedrijfstak. Het is mogelijk dat dit gedrag slechts voortvloeide uit het feit dat de families binnen een bepaalde bedrijfstak elkaar nu eenmaal goed kenden, en dat huwelijkspartners en occupaties als regel nu eenmaal vooral in de eigen omgeving werden gevonden. Nochtans lijkt het aannemelijker dat bedoeld gedrag een onderdeel vormde van een bewuste of onbewuste, maar pertinente strategie om sociaal en economisch te overleven.

Ondernemersgedrag en familienetwerken

De individuele ondernemer binnen het Nederlandse handelstelsel werd — zoals iedereen — in belangrijke mate bewogen door zijn sociale omgeving: de familie, de kerk, de welstandsgroep, de bedrijfstak. De eerste prikkel was de verantwoordelijkheid voor de familie. Prak wijst erop dat in de achttiende eeuw de Leidse textielbedrijven werden gefinancierd met familiekapitaal en overgedragen van vader op zoon. Elke generatie — aldus Prak — ervoer de plicht de maatschappelijke positie van de familie te verbeteren en door te geven aan de volgende generaties²⁹. De sociale en economische positie van de familie moest in stand blijven en bij voorkeur beter worden.

Ik neem de vrijheid Praks conclusie toe te passen op de achttiende-eeuwse Nederlandse ondernemer in het algemeen, en dienovereenkomstig te veronderstellen dat de ondernemer het als zijn taak beschouwde bij gelijk blijvende, liefst stijgende consumptieve uitgaven het familievermogen in stand te houden, en bij voorkeur te vergroten. Nu bestonden de inkomstenbron en de basis van de economische en sociale positie van de ondernemer en zijn familie uit de onderneming. De conclusie lijkt dus gerechtvaardigd dat de ondernemer streefde naar het realiseren van een zo groot mogelijk bedrijfsresultaat en naar het waarborgen van de continuïteit van de onderneming.

Om een maximaal bedrijfsresultaat en de continuïteit van de onderneming te realiseren moest de ondernemer ervoor zorgen dat de omzet en ook de marge tussen in- en verkoopprijs toenamen of in ieder geval gelijk bleven. Het belangrijkste obstakel voor dit beleid werd gevormd door de op de markt heersende mededinging. Op een concurrerende markt immers is het — bij een gegeven marktomvang — erg lastig de omzet te vergroten zonder dat dit ten koste gaat van de marge, en is het even moeilijk de marge te vergroten zonder dat dit ten koste gaat van de omzet. De ondernemer trachtte zich daarom zoveel mogelijk aan de mededinging te onttrekken, althans een zo goed mogelijke concurrentiepositie te verwerven. Tot de middelen die daartoe tot zijn beschikking stonden, behoorden klantenbinding en specialisatie.

29 M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Den Haag, 1985) 150.

Klantenbinding bracht betrouwbare zekerheid over de omvang van de omzet en over de verkoopvoorwaarden, en stelde de ondernemer zelfs in staat een wat hogere prijs te vragen dan bij volledige mededinging mogelijk zou zijn. Om in staat te zijn de omvang en de kwaliteit van de inkoop optimaal op de — verwachte — afzet af te stemmen, werkte de ondernemer niet alleen zoveel mogelijk met vaste klanten, maar ook zoveel mogelijk met vaste leveranciers³⁰. Hij verkreeg hierdoor bovendien betrouwbare zekerheid aangaande de verhouding tussen prijs en kwaliteit van de ingekochte goederen. Een tweede groot belang van het onderhouden van vaste relaties was dat deze relaties vertrouwen genereerden, en daarmee aanbevelingen, garanties, krediet. Dit vertrouwen was misschien wel belangrijker dan het eigen vermogen, waarvan immers de belangrijkste functie was — en is — vertrouwen te genereren, en daarmee krediet.

Een belangrijk wapen in de concurrentiestrijd was kennis: kennis van de markt en het produkt. Om adequaat te kunnen opereren moest de ondernemer weten welke kwaliteiten op de verschillende markten werden aangeboden en gevraagd, en tegen welke prijzen dat gebeurde. Hij moest op de hoogte zijn van de kwantitatieve ontwikkelingen van vraag en aanbod. De ondernemer kon niet van alle markten thuis zijn. De noodzaak van kennis leidde daarom tot een zekere mate van specialisatie naar produkt en naar inkoop- en afzetgebied³¹.

Kennis en relaties zijn duurzame verworvenheden. Evenals financieel vermogen waren zij voor het bedrijf, en daarmee voor de familie, van groot belang. In belangrijke mate bepaalden zij het inkomen van de ondernemer en daarmee de maatschappelijke positie van zijn familie. Net als het vermogen dienden zij voor de familie bewaard te blijven. De door Prak gesignaleerde plicht de maatschappelijke positie aan de volgende generatie door te geven betekende voor de ondernemer de plicht het bedrijf door te geven, dat wil zeggen: het vermogen, de kennis, de relaties. Deze plicht leidde ertoe dat de ondernemer als regel zijn vader in het bedrijf opvolgde, althans hetzelfde beroep en dezelfde specialisatie als zijn vader koos, en aldus gebruik maakte van de kennis, de ervaring en de relaties van de vorige generatie. Om soortgelijke redenen zullen veel ondernemers getrouwd zijn met een dochter uit een familie uit dezelfde bedrijfstak. De kennis en relaties van beide zijden waren in dat geval over en weer van direct nut. Uitwisseling van informatie over produkten en markten, introductie en aanbeveling bij vrienden en zakelijke contacten, gezamenlijke ondernemingen tot spreiding van risico of uitbreiding van zaken lagen onmiddellijk voor de hand. Misschien nog belangrijker was dat de wederzijdse families beide structureel van de alliantie profiteerden. Zij versterkten eikaars maatschappelijke positie op lange termijn doordat zij hun financieel vermogen, hun kennis en hun zakelijke relaties uitwisselden en deden samenvloeien in de volgende generatie.

30 J. W. Veluwenkamp, *Ondernemersgedrag op de Hollandse stapelmarkt in de tijd van de Republiek. De Amsterdamse handelsfirma Jan Isaac de Neufville & Comp., 1730-1764* (Meppel, 1981) 7-8, 22-28, 104, 113, 117-120.

31 Veluwenkamp, *Ondernemersgedrag*, 23-28, 113, 117-122.

Conclusie

In het voorgaande heb ik geprobeerd aannemelijk te maken dat de Nederlandse ondernemers in de tijd van de Republiek de neiging hadden zich te specialiseren, in hun specialisatie hun vader na te volgen, en te trouwen met dochters van ondernemers met dezelfde specialisatie, en dat als gevolg van deze neiging de ondernemers binnen de afzonderlijke bedrijfstakken door zoveel familiebanden waren verbonden dat gesproken kan worden van familienetwerken. Ik denk dat deze tendens ook de belangrijkste verklaring biedt voor het feit dat de Nederlandse kooplieden in Archangel onderling door zoveel familiebetrekkingen waren verbonden.

Dit neemt niet weg dat veel nog onduidelijk is. Ik heb de Archangelse familiebetrekkingen maar voor een korte periode en niet uitputtend verkend. De aan de literatuur ontleende voorbeelden van familienetwerken binnen andere bedrijfstakken zijn niet het resultaat van onderzoek dat expliciet was gericht op de samenhang tussen ondernemersgedrag, bedrijfstakken en familienetwerken. De desbetreffende studies zijn vanuit heel andere invalshoeken opgezet. Ik stel een hypothese voor. Er is alle hoop op falsificering, en alle uitzicht op nadere onderbouwing.

BIJLAGE

NEDERLANDSE (EN ENKELE ANDERE BUITENLANDSE) KOOPLIEDEN TE ARCHANGEL

naam	jaren 1720	jaren 1730	jaren 1740
Ivan Ankerspern (Hamburger)**/**			1-2
Bagman*			1
Christiaan Bagman ³²		*3-8	* 4-5,9
Bagman & Sperling*			1
Christiaan Bagman (Hollander) & Juri Sperling (Engelsman)**/**			1-2
Lodewijk Baken	* 4		
Matthijs Bars de Jonge	* 4		
Böckman*			1
Caspar Böckman*			* 1,4
de weduwe Coenraad de Bos		*7	
de weduwe de Bos en Adam Puijteling**/**			1-2
Rutger van Brienen ³³ (Hamburger)**/**			* 0-5,9
Casper*			1
N. Curtius ³⁴			0
Nicolaas Danser	* 4		
de weduwe Ivan Derksen**/**			1-2
de weduwe Reinhold Dikkinson		*7	
Jan Diederik Dirks	* 4		
Carl Eekhout		*7	
Steffen Elout (Hollander)**/**	* 4	*7	* 1-2,4
de weduwe Steffen Elout		*7	
Willem Emmerson (Engelsman)**			* 2
Hans Peter Fölsch (Hamburger)**/**			* 1-2,4
de weduwe Jan Henry Furst		*7	
Gaarland*			1
George Gaarlandt ³⁵ (Hollander)*/**/**		*7	* 1-2,4-5,9
Steffen Gaarlandt		*7	

32 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 16/27-3-1733, 1/12-3-1734, 2/13-4-1736, 10/21-2-1737, 3/14-3-1738, 14/25-9-1744, 12/23-4-1745, 31-3-1749.

33 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740; brief dd. 19/30-10-1743 van dominee Thienen te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam; brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 6/17-7-1744, 11-1-1745, 31-3-1749.

34 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740.

35 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 6/17-7-1744, 11-1-1745, 31-3-1749.

naam	jaren 1720	jaren 1730	jaren 1740
Laurens Gaarland		*7	
de weduwe Laurens Gaarland		*7	
C. J. Germershuyzen ³⁶		* 3-4,7	
Johannes Habdag	* 4		
Hagendoorn*			1
Steven Hagedoorn ^{*/**/**}		*7	* 1-2,4
Volkert van Halm ³⁷ (Hollander) ^{***}			2,9
Simon Hoogkerk	*4		
de weduwe Hendrik Houtman	*4		
de weduwe Houtman en Van Lienen		*7	
Hendrik van Jever	* 4		
Van Jever en Böckman*			1
Van Jever, Böckman en Comp.		*7	
Van Jever, Böckman en			
Boltenhagen (Hollanders) ^{**/**}			1-2
de weduwe Jan Jongbloed		*7	
de weduwe Cornelis de Jongh		*7	
Jan de Jongh ³⁸		*3-8	
Steffen de Jongh ^{39*/**}		*7	1,4-5,9
Steffen & Wouter de Jongh ^{***}			* 2, 4
Wouter de Jongh		*7	
Assueres van der Kaars	* 4		
Abraham Kintsius ⁴⁰ (Hollander) ^{*/**/**}		*7	* 0-2,4
Abraham Kintsius Isaacsz. ⁴¹		*7	0
J. Kintsius		*4	
Michael Kintsius ⁴²		*4-8	* 0,4-5
Andrea Konkin (Hamburgse) ^{**/**}			1-2
Dirk van Lienen	* 4		
Cornelis Marchant	* 4		
Meyer & Sanders			* 4

36 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 16/27-3-1733, 1/12-3-1734.

37 GAAPA 6/103, brief van de kerkeraad te Archangel aan de predikanten in het Gereformeerd Ministerium te Amsterdam, dd. 31-3-1749.

38 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 16/27-3-1733, 1/12-3-1734, 2/13-4-1736, 10/21-2-1737, 3/14-3-1738.

39 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 6/17-7-1744, 11-1-1745, 31-3-1749.

40 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam d.d. 6/17-6-1740.

41 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam d.d. 6/17-6-1740.

42 GAAPA 6/103: brieven van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 1/12-3-1734, 2/13-4-1736, 10/21-2-1737, 3/14-3-1738; brieven van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 6/17-6-1740, 6/17-7-1744, 11-1-1745.

naam	jaren 1720	jaren 1730	jaren 1740
Christiaan Meyer & Sanders (Engelsen)**			1
Christiaan Meyer***	* 4		2
Poel & Van Halm			* 4
Jacobus Poel ⁴³ ***			0,2
Adam Puijtelingh			* 4
Willem Rasmus*			1
Fredrik Rasper (Hollander)**			1
Gerard Rechterman			* 4
Timofee Rodde (Reval)**/****			1-2
Rodde & Van Brienem*			1
Pieter Roelof (Hollander)***			2
Willem Roos	* 4	*7	
Pavel Ros (Hamburger)**/****			1-2
Martin Rudbeek		*7	
Jurgen Ryneveld		*7	
In ^o . Scheers ⁴⁴		3	
Hendrik Schwellengrebel	* 4		
Jacobus Stumphius ⁴⁵		*7	* 0,4,9
Paulus Tamesz ⁴⁶			9
Hendrik Tradel ⁴⁷ (Hollander)**/****		*4,7	* 0-2,4
de weduwe Jan Verkuylen		*7	
Salomon Vernezobre ⁴⁸			9
Isaac Vette		*7	
Abraham van der Vliet ⁴⁹ (Hollander)**/****		*7	0-3
Jan van der Vliet ⁵⁰ (Hollander)**/****		*3-9	0-4
de weduwe Coenrd. de Voogel			* 4

43 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740.

44 GAAPA 6/103: brief dd. 16/27-3-1733 van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam.

45 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740; brief van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 31-3-1749.

46 GAAPA 6/103: brief van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 31-3-1749.

47 GAAPA 6/103: brief dd. 1/12-3-1734 van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam; bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740.

48 GAAPA 6/103: brief van de kerkeraad te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 31-3-1749.

49 GAAPA 6/103: bijlage dd. 27-5-1740 bij brief van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 6/17-6-1740; brief dd. 19/30-10-1743 van dominee Thienen te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam.

50 GAAPA 6/103: brief dd. 19/30-10-1743 van dominee Thienen te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam; brieven van de kerkeraad c. q. van de kerkgemeente te Archangel aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam, dd. 16/27-3-1733, 1/12-3-1734, 2/13-4-1736, 10/21-2-1737, 3/14-3-1738, 6/17-6-1740, 6/17-7-1744.

naam	jaren 1720	jaren 1730	jaren 1740
de weduwe Andreas van Welie Wolff*		*7	1
Sebastiaan Wolf**/**/***			1-2
de weduwe Laurens van Wyngaarden		*7	

Toelichting

De nationaliteit die bij sommige namen tussen haakjes is aangegeven, is vermeld in het *Declaratieboek* (1741) of het *Aantekenboek* (1742)⁵¹.

* achter de naam betekent dat de desbetreffende naam voorkomt in de *Rapporten van de Garnizoenskanselarij* over 1741⁵².

** achter de naam betekent dat de desbetreffende naam voorkomt in het *Declaratieboek* over 1741⁵³.

*** achter de naam betekent dat de desbetreffende naam voorkomt in het *Aantekenboek* over 1742⁵⁴.

Een * in de kolom 'jaren 1720' betekent dat de desbetreffende naam voorkomt op de lijst van Scheltema met betrekking tot — waarschijnlijk — 1724⁵⁵.

Een * in de kolom 'jaren 1730' betekent dat de desbetreffende naam voorkomt op de lijst van Nederlandse onderdanen uit 1737⁵⁶.

Een * in de kolom 'jaren 1740' betekent dat de desbetreffende naam voorkomt onder de ondertekenaars van de brief aan de Gouvernementskanselarij, dd. 9-7-1744⁵⁷.

51 GAAO, f. 1, op. I, d. 2906 en d. 3060.

52 GAAO, f. 1, op. 1, d. 2907.

53 GAAO, f. 1, op. 1, d. 2906.

54 GAAO, f. 1, op. 1, d. 3060.

55 Scheltema, *Rusland*, IV, 216-218.

56 GAAPA 6/4: vertaling van een kopie van een order van de keizerin dd. 2/13-11-1737 (bijlage bij brief van Marcelis de Swart, de Nederlandse resident te St. Petersburg, aan de Directeuren van de Moscovische Handel te Amsterdam dd. 17-12-1737).

57 GAAO, f. 1, op. 1, d. 3597, fol. 1 -2v.

De Verenigde Oostindische Compagnie als ondernemer in Azië. Directe handelscontacten tussen Surat en Canton (1744-1755)*

ELS M. JACOBS

De Verenigde Oostindische Compagnie was in de zeventiende en achttiende eeuw de grootste handelsonderneming ter wereld. Het bedrijf had een kleine dertig vestigingen in Azië, die zich uitstrekten van Kaap de Goede Hoop en Perzië in het westen via India, Ceylon en de Indonesische archipel tot China en Japan in het oosten. Binnen dit hecht vervlochten netwerk en tussen Europa en Azië verhandelde de Compagnie meer dan 150 verschillende producten variërend van aloëgom, aluin en amandelen tot zeep, zijde en zilver. Beslissingen over de handel in een bepaald kantoor of produkt rustten op een afweging van een groot aantal belangen en factoren, die vaak tegenstrijdig en door de grote afstanden bovendien nauwelijks zinnig te beoordelen waren. De handelsactiviteiten van de Compagnie vergden prudente managers, maar die heeft de VOC ook volgens de meest recente geschiedschrijving in de achttiende eeuw helaas moeten ontberen. Conservatisme, besluiteloosheid, gebrek aan inzicht en commerciële ervaring verhinderden doortastend en flexibel optreden van de Compagnie. Falend ondernemerschap heet dan ook een van de oorzaken van de roemloze ondergang van het bedrijf in 1791. Maar waren de managers van de VOC in de achttiende eeuw wel zulke slechte ondernemers? Deze bijdrage beoogt die vraag nader te beschouwen. Een willekeurig gekozen voorbeeld als de directe handelscontacten die de Compagnie tijdelijk tussen Surat en Canton onderhield, illustreert de handelwijze van de VOC als ondernemer in Azië. Het werpt licht op de problemen die de Compagnie confronteerden en verschaft inzicht in de overwegingen die aan de beslissingen ten grondslag lagen.

Reeds in het begin van de zeventiende eeuw had de VOC zich in Surat, de grootste havenplaats van de provincie Gujarat in Noordwest-India, gevestigd om manufacturen te kopen voor haar specerijenhandel in de Molukken en indigo voor de Europese markt. De producten kwamen niet uit Surat zelf, maar uit het achterland. De Compagnie moest in de stad op gelijke voet concurreren met Indiase kooplieden en

* Deze bijdrage is gebaseerd op een nog onvoltooid proefschriftonderzoek naar de handel van de Verenigde Oostindische Compagnie in Azië tijdens de achttiende eeuw. Ik ben dr. F. S. Gaastra en prof. dr. P. W. Klein erkentelijk voor hun kritisch commentaar op een eerdere versie van de tekst. Gebruikte afkortingen zijn: Factorij Canton: Archief van de Nederlandse factorij in Canton; HR: (Archief van de) Hoge Regering in Batavia; OBP: Overgekomen brieven en papieren; VOC: (Archief van de) Verenigde Oostindische Compagnie. Alle stukken bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag.

1 I. G. Dillo, *De nadagen van de Verenigde Oostindische Compagnie 1783-1795. Schepen en zeevaardende* (Amsterdam, 1992); F. S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (herziene 2de druk; Zutphen, 1991); J.J. Steur, *Herstel of ondergang. De voorstellen tot redres van de VOC 1740-1795* (Utrecht, 1984).